

TARÎXÊ CIGEYRAYIŞÊ ZAZAKÎ

Eno nuşte tercumeyê qismê verîn yê yew kitabê Prof. Qanatê Kurdo yo. Serekê Beşê Kurdolojî yê Enstîtuya Şerqîyatî ya Unîversîteya Dewlete ya Sn. Petersburgî ziwansinas û akademîsyen Prof. Qanatê Kurdo Kurdojev 1909 de dewa Qersî Sûsîz de ameyo dinya. Sey kurdologo tewr pîl yê Yewîya Sovyetan yeno qebûlkerdiş, bi desan kitabî, meqaleyî û cigeyrayişê ey weşanîyayê. Roja 31.10.1985 de şiyoye rehmet.

*Profesorî ena xebata xwu bi rûskî kerda la firsend nêdiyo biweşano. Badê mergê ey, Tosinê Reşîdî rûskî ra tercumeyê kurdîya kurmancî kerda. Kitab serra 2016 de, Almanya de bi nameyê “Lêgerîna Zaza” Weşanxaneyê Hogirî ra weşanîyayo. Eno qismo ke ez tiya kirdkîya ci weşanena, kitab de rîpel 5 ra hetanî 17 bi sernameyê “**Dîroka Lêgerîna Zaza**” ca gêno.*

Raştî ci, Tosinê Reşîdî zaf bêserûber tercume kerdo, kurmancîya ci zehmet fam bena. Ez bi hawayêna vajî, her kes nêşkeno fam bikero. Seba ke verê cû ra ez gelek metnanê kurdanê ma yê Armenîstanî ser o xebitîyabiya, coka mamostayanê Unîversîteya Artuklu ya Mêrdînî ra Doç. Nurettin Beltekinî metnê PDF yê kitabî mi rê şirawit ke belkî ez bieşkî tercume bikerî. Verê cû, kitabê Andranîkî “Dêrsim: Raywanî û Cografya” (Vate, 2010) ke Teymûrê Xelîlî armenkî ra tadabi kurmancî ser, mi zî kurmancî ra tadabi kirdkî ser. Ancî, gelek nuştayî û roportajê ke kurmancanê ma yê Armenîstanî dir biyê, mi tercume kerdbî yan zî redakte kerdbî û rojname û kovaran de daybî weşanayiş. Sewbîna zî, gelek kitabî û meqaleyê ke kurdanê ma yê Armenîstanî nuştê, mi wendê. Ez wazena vajî, heta dereceyêk ez aşnayê kurmancîya kurdanê ma yê Armenîstanî ya, la ancî zî mi famkerdişê tercumeyê Tosinê Reşîdî de zaf zehmetî ante. Çimkî zafê cumleyan de îfadeyî sentaksê kurdî gore nîyê û gelek zî çekuyê rûskî tede şixulnayê. Mesela, çekuyê sey “oçêrk, sixêm...” Heta ke, tayê çekuyî zî manaya xelete de şixulnayê. Mesela, vano “navnîşaneke peyvaye ne mezin”, yanî wazeno vajo “lîsteyêka qiceke ya çekuyan” Herinda ke vajo “lîste”, vato “navnîşan”, herinda ke vajo “şema” vato “sixêm”. Coka zehmet o ke merdim tercumeyê Tosinê Reşîdî ra fam bikero.

Facebook de hesabê Tosinê Reşîdî esto. Mi ey rê bi nezaket yew mesaj şirawit û pê da zanayiş ke ez nika enê tercumeyê ey ser o xebitîyena, la tayê çî estê ke ez fam nêkena. Eke destûr bido, ez wazena ge-ge tayê çî cenabê ey ra bipersî. La Tosinê Reşîdî va “Ez o wext Vîyana de biya. Mi weşanxaneyêko baş nêdî ke ez enê metnî biweşanî. Xeletî tede zaf ê.” Dima, mi persê manaya çekuyanê “oçêrk, sixêm, oromûrî” kerd, la wet ra cewab da, va “Badê ke Qanatê Kurdo şî rehma Homayî ver, seba ke vindî

nêbo, mi eno eserê ey ke nêweşaniyabi tercume kerd û weşana. Mi ser o cigeyrayişo îlmî nêkerdo û ez pisporê ziwani nîya. Ez 79 serrî ya û sihetê mi baş nîyo. Ti xwu rê bi xwu cewabê persanê xwu dima bigeyre.” *Mi Tosinê Reşîdî ra persê metnê rûskî yê orijînalî kerd. Va* “Min destnuşte apey dayo keyeyê Qanatê Kurdo. Her çî destê tornê ey de yo. La o zî kurdî nêzano. Yew kurdê ma yê Tîflîs o xapênayo, dokumant û destnuşteyê Qanatê Kurdo yî ey ra girewtê.” *Ez vajî se? Mi va* “Ez to rê şîfaya xeyrî wazena ap Tosin” *û mi fek ci ra verada.*

Dima, mi kek Teymûrê Xelîlî rê nuşt ke famkerdişê enê metnî de mi rê ardim bikero. Keyeyê ey awan bo, zaf bi nezaket û kîbarî cewab da. Va “Ez to rê semedê ardimî hertim amade ya.” *Enê ser o, zafê çiyê ke zehmet fam biyenê mi kek Teymûrê Xelîlî ra persayî, ey zî cewab da. Tayê cayan de zî mi bala xwu da çimeyanê Profesor Qanatê Kurdo yî ser. Mesela, mi bala xwu de metnê ke Celadet Bedirxanî semedê “Mewlûda Nebî” yê Usman Efendîyê Babijî nuşt, mi bala xwu da kitabê Nûrî Dêrsimî “Kürdistan Tarihinde Dersim”î ser. Ancî nameyê ziwanişinasan ke meqale de vîyarenê zî, Tosinê Reşîdî qismêk sey eslê ci qismêk zî bi hawayo ke rûskî de telafuz benê nuştî. Mesela, Lerch sey Lêrx, MacKenzie sey Makkenzî nuştî. Enê tewir nameyî zî, êyê ke ez eşkaya tesbît bikerî, mi sey eslê înan nuştî.*

Nika ez tercumeyê enê qismî weşanena, dima, eger ez bieşkî, însalah ez do temamê kitabî tabidî kirdkî ser ke eleqedarî bieşkê ci ra fam bikerê û îstîfade bikerê. (Roşan Lezgîn)

* * *

Tarîxê Cigeyrayişê Zazakî

Prof. Qanatê Kurdo

Cigeyrayişê zazakî Kurdolojîyê rûskî ra dest pê kerdo. Enê de bi taybetî keda P. I. Lerchê ke wekenitişê ziwani û etnografîya kurdan de bingeyê zanistî ronayo esta.

Wextê herbê Qirimî de, bi wezîfedarkerdişê Akademîya Zanistan a Împaratorîya Rûsya, P. Lerch şino Roslov miyanê kurdanê esker yê êsîran, uca îmkani vînenê ke dest bi cigeyrayişê ziwani kurdî bikero. Hîrê

aşmî miyanê kurdanê ke cayanê ciya yê Kurdistanî ra yê de maneno. Zafaneyê enê kurdan bi kurmancî qisey kenê la qismêko tay zî bi zazakî qisey keno. P. Lerch netîceyê cigeyrayişê ziwane kurdî de cildê 2 û 3. yê cigeyrayişê xwu yê derheqê kurdan de weşaneno.¹

Nameyê mêrikê zaza ke P. Lerch ey ra çiyane pers keno Hesen o, dewa nizdîyê Paliyî Kasan ra yo. Metnê ke fekê Hesenî ra arêdayê fekê zazakîya Paliyî mocnenê. Tayê metnî hetê muhtewa ra qismê tercumeyê Bakmestesî (?) yê (r. 41-44), Hesenî enê metnî tirkî ra tercume kerdê. Metnê bînî orîjînal zazakî yê; derheqê pêrodayişê mabeynê eşîran de meseleyê Hesenî yê (r. 99-108), cewabê persan ê (r. 98-99) û hîrê meseleyê kilmekî: “Derheqê hîrê birayan de” (r. 87-96), “Derheqê damarîya xirabe de” (r. 116-119) û “Derheqê arêwanî û luye de” (r. 199-123). Enê heme metnî tercumeyê ruskî dir ameyê weşanayiş. Ena xebate îmkan dana ke merdim gramer û ferhengê zazakîya mintîqeyê Paliyî bişinasno. Tercumeyê metnan seba rûskî baş biyo. Enê hetî ra Karl Hadank neheq o ke vano “*Nuštoxî (P. Lerch) rê her çî werê nêameyo, bi taybetî meseleya tercumeyî de.*”² “Ferhengê diyalekta kurdîya zazakî” (r. 85-208) zî zêde pîl nîyo la xirab zî nîyo. P. Lerch tiya de bi eno qeyde tayê malumatê gramerî yê derheqê nameyan, zemîran û tewirê karan de zî dano.

P. I. Lerch vano “Malumatê ke mi arêdayê gore, diyalekta zazakî enê qezayan de yena qiseykerdiş: Mûş, Pali, ancî miyanê eşîranê ke bi nameyê Tûjik yenê zanayiş de û eşîrê Dumbulîyan zî bi ena diyalekte qisey kenê. Zazayî diyalekta kurmancî zî zanê.”

---

¹ P. I. Lerch, *Issledovaniya ob Iranskix Kurdux i ix Predkax Severnix Xaldehyax*, Spb., 1857-1958

² Karl Hadank, *Mundarten der Zaza*, Berlin, 1932, r. 10

P. I. Lerch senî ke kurmancî û zazakî seke diyalektanê ziwane kurdî vînenno, vano “Senî ke aseno, merdim eşkeno ziwane kurdî panc şaxan ser o teqşim bikero, çarê ke Şerefxanî behs kerdê û diyalekta zazakî.” (r. 22) P. I. Lerchî bi eno qeyde waştto ferqê mabeynê kurmancî û zazakî nîşan bido. Wexto ke perse yena derheqê vilabiyayişê kurmancî û şiveyanê zereyê aye ser, vano “Ferqê mabeynê şiveyanê kurmancî hende zêde nîyê ke kesê eşîranê ciyayan ra yewbînî ra fam nêkerê, (...) la eger ma diyalekta zazakî bidin diyalekta kurmancî û ziwananê bînan yê îranî ver, ma do bivînin ke hetê foneman û tewiranê bînan ra zazakî wayirê xisûsiyetanê dewlemendan a. Coka kurdê kurmancî, hema vajêne ke nêeşkenê zazakî ra fam bikerê.”

Reya verîne ronayoxê ziwane armenîkî yê edebî yê dewrê neweyî Xaçatûr Abovyan meqalaya xwu ya bi nameyê *Kurdî* ya ke rojnameyê *Kavkas* de weşanya de behs keno ke zazakî kewena miyanê ziwane kurmancî.³ Ena meqala de derheqê tarîx û etnografiya şarê kurdî de malumatê balkêşî estê. Derheqê taybetîyanê sazûmanîya komelkî ya kurdan de, peywendîya mabeynê ferdanê keyeyî, hawayê ciwîyayişî, xasîyet, wuriştiş û ronîştiş, ziwane û folklorê kurdan de zaf baş nuştto. Xaçatûr Abovyan cîhanê zanistî rê pêşnîyaz keno ke ziwane kurdî diyalekta kurmancî û zazakî ser o bêro parekerdiş û dest bi “cigeyrayişê enê şarî û ziwane ci yê orîjînalî ser o bêro kerdiş, cigeyrayişo winasî do bibo bingeyêko baş û do faydeyêko pîl bido tarîx û ziwanzanîya neteweyî.”(Kavkas, Numre 47, 1848) Wilhelm Streckero gerok meqaleya xwu ya *Armenîstano Corîn* de, J.G.Taylorî ra neqil keno ke ey vato “Zazakî kewena miyanê ziwane kurdî.” Û devam keno vano “Ez Nêrib de raştê

---

³ Kavkaz, Nm 46, 47, 50, 51, Tiflis, 1948

diyalektêka taybete ya kurdî ameya ke vanê zazakî, la Kurdistanê Rojhelatî û Başûr de kurmancî yena qiseykerdiş.”⁴

Andranîk kitabê xwu *Dêrsim: Raywanî û Cografya* de derheqê ziwane kurdan yê mintîqeyê Dêrsimî de vano “Ziwane zazakî mexlûteyê farisî, kurdî, tirkî, erebî û bi taybetî dimilkî yo, ke çarine ra hîrêyê şarê ucayî pê qisey keno. (...) Her eşîrêk yew ziwane xwu esto, ge-ge yewbînan ra fam kenê, rey-rey zî fam nêkenê. Gama ke yewbînan ra fam nêkerê, bi kurdî [kurmancî] qisey kenê. Ziwane kurdî sey ziwane resmî her ca de yeno famkerdiş.”⁵

Rojhelatşinas Oskar Mann hetê Akademîya Prusya ra serra 1906 de yeno wezîfedarkerdiş û şino Kurdistan de geyreno, gelek metnanê bi diyalekta zazakî û mukrî arêdano. Materyalê ke diyalekta mintîqeyê Sawuçbulaxî (Mihabad) de arêdayê, Oskar Mann bi xwu weşaneno.⁶ La çi metnê diyalekta zazakî ke arêdaybî badê mergê ci Karl Hadankî cigeyrayişê xwu yê derheqê zazakî reyde weşanayî. Oskar Mannî mektûbo ke Akademîya Prûsya rê şirawito de derheqê cayê ke eşîrê zazayan tede ronîşenê, ancî têvernayişê zazakî û kurdî ser o bi teferuat nuşto.

Karl Hadank vateyo verîn yê kitabê xwu de enê notanê (fikranê) Oskar Mannî neqil keno. Mektûbê Oskar Mannî ra cayê ke vato zazakî kurdî nîya neqil keno. Karl Hadank vano “Pancês serrî verê cû Oskar Mannî derheqê diyalekta zazakî ya mintîqeyê Sêwreke de wina nuşto: ‘Ena bawerîya ke verê cû zî ez paştgîrê ci biya ameye îsbatkerdiş ke zazakî qet zî kurdî nîya, la a hîna zaf nîzdîyê goranîya ke Îran de qisey bena, ziwane kendûleyî yê beynateyê Kirmanşayî û Hewramanî wa

---

⁴ Izvestiya Kavkazgoko otd. Imp. Rus, Geograf. Obva, t. II, 1873-1874, r. 56

⁵ Andranik, Çanaparhordutyun depi Dersim, Tiflis, 1900, r. 58-61

⁶ Oskar Mann, Gundress der Iranschen Philologie, Berlin, 1906

girêdaye ya. Bi eno tewir, fikrê mi gore, zazakî ziwanê Medya ra peyda biya. Tewirê vurîyayişê halan diyalekta farisîya bakurî de û metnanê Tûrfanî de, hemîne, ancî ez miyanê zazakî de vîna.”⁷

Viladimir F. Minorsky meqaleya xwu ya bi nameyê *Kurdî* de derheqê ziwanê kurdî de tayê malumatan neqil keno û rîpelê pancin de zazakî ser o vano “Netîceyê cigeyrayişê newe yê Oskar Mannî de ena diyalekte îranî ya, kewena miyanê grûba ke goranî tede ya. Miyanê aye de zaf taybetî û arxaîzmî estê. La gereka bêro vatiş ke efsaneya derheqê yewîtîya aye bi ziwanê armenkî bêbinge ya.”⁸

Îranolog û kurdşinas D. N. MacKenzie meqaleya xwu ya bi nameyê *Kurmanc, Kurd û Goran*⁹ de tesnîfkerdişê diyalektan, şîveyan û fekanê kurdî ceribneno û wazeno rayirê averşiyayişê nînan îşaret bikero. MacKenzie zazakî û goranî miyanê ziwanê kurdî ra vejeno la seba îsbatkerdişê enê tesnîfî yew malumato muhîm o zanistî nêdano. Diyalektanê bakur û başûrî ra tenya çend çiyê fonetîkî enê tesnîfî nêdanê bawerkerdiş. Eno tesnîf, bingeyê vatişanê Oskar Mann, E. B. Soane, C. Rich û çend gerok û zanyarê bînî ke zazakî û goranî nêkenê miyanê ziwanê kurdî ser o biyo.

F. Justi gama ke derheqê her çar diyalektanê kurdî ke Şerefxanê Bidlîsî eserê xwu yê tarîxê kurdan ser o nuştî ra neqil keno, diyar keno ke zazakî gereka sey diyalekta pancine ya ziwanê kurdan bêro hesabnayış.¹⁰

Wilhelm Tomaschek meqaleya xwu ya bi nameyê *Kurdistan* ke Ansîklopedîya Pêroyî ya Ersch û Gruberî de weşanîyaya¹¹ de tesbît keno

---

⁷ Karl Hadank, 1932, r. 13

⁸ Viladimir Minorsky, *Kurdî*, 1915

⁹ “Narodi Azii i Afriki”, t. I, 1968, r. 161-170

¹⁰ F. Justi, *Kurdish Grammatic*, Sn Petersburg, 1880, r. 25

¹¹ *General Encyclopedia*, Leipzig, 1887, r. 398

ke “Diyalekte zazakî kurmancî ra gelek ciya bena, bi taybetî hûmaran de.”
La ey zazakî dekerda miyanê grûba diyalektanê kurdîya bakurî.

Albert Socin meqaleya xwu ya bi nameyê *Ziwanê Kurdî* de nusneno ke “Ziwanê kurdanê zazayan gelek dûrê kurmancî yo.”¹² C. V. Wilson û G. Raulson meqaleya bi nameyê *Kurdistan* de ke *Encyclopedi Britannica* de weşanîyaya, vanê zazakî û goranî şaxê ziwanê kurmancî yê. La enê zî îlawe kenê ke “Kurdê ke kurmancî qisey kenê ziwanê kurdanê zazayan yê rojawanê Dêrsimî ra fam nêkenê. Beno ke ziwanê înan ziwanê armenîyan dir kewto têmiyan. Enê ziwanî de tayê elementê ziwanê Kardoxyaya kane estê. La şik tede çin o ke zazakî bingeyê arî ra ya, cayo ke kurdîya resmî [kurmancî] uca ra peyda biya ra ameya.”

E. B. Soane eserê xwu yê derheqê kurdan û ziwanê înan de vano “Diyalekta zazakî ke kurdê Erzinganî û Diyarbekirî pê qisey kenê, gelek taybetîyê farisîya kane xwu de kerdê weye, neke grûbê kurmancî yê bînî.”¹³ Dima, gama ke E. B. Soan derheqê xisûsîyetanê goranî de qisey keno, vano “Tayê taybetîyê ci goranî kenê nizdîyê zazakî. Raşt a ke enê ziwanê peyînî kurmancî ra gelek çî girewtê la kurmancî nîyo. Eno ziwan keweno miyanê grûbê ziwananê gorankî, la sey gorankî nêkewto binê tesîrê farisîya newîye. Zazakî de tewirê hîna kan yê hûmaran estê, bi taybetî çekuya hîrê û desî.”¹⁴

Bingeyê eserê P. Lerchî û eserê Wilhelm Streckerî ser o alimo Vîyanayij F. Müllerî gramerê diyalekta kurmancî û zazakî ser o yew meqala weşanaya.¹⁵ Gramerê kurmancî 31, yê zazakî 21 rîpelî yê. Qismêko zêde yê enê nuşteyî derheqê fonetîkê kurmancî û zazakî de û

---

¹² Grundriss der Iranischen Philologie, 1-2, 1898, r. 250

¹³ Journal Royal Asiatik Sosyaty, London, 1921, r. 60

¹⁴ Esero corîn de

¹⁵ F. Müller, Zaza Dialekt der Kurden-Sprache, Wien, 1864

têvernayîşê înan bi farisîya newîye yo. Derheqê nameyan, sifetan, karan û formê înanê deman de nušto, semedê her diyalekte qasê şeş pelî yê.

F. Müller qaydeyê muhim yê gramerê enê diyalektan ser o şîroveyanê xeletan keno. Ma vajin, îzafeyê -a, -ê, -e, -î ke diyalektanê kurmancî û zazakî de cinsîyet nîşan danê, tiya de sey nîşankerdoxê nameyan yenê dîyayîş; halo tewênaye sey ziwananê îranî yê bînan. Xisûsîyetê karanê transîtîvan demo vîyarte de bi fikrê aktîv sey ziwane farisîya kane keno karê transîtîvê pasîf. Kurmancî de tenya virazîyayîşê demê nikayî sey zazakî nîyo. F. Müllerî nêzanayo ke bi taybetî demo nika de semedê peynîya karan tewirê diyarkerdişê cinsîyetî de ferqê zazakî yê kurmancî ra muhîmêr ê. Badê enê heme çîyan, ancî zî ey zazakî sey yew diyalekta ziwane kurdî dîya û vato “Raşt o ke zazakî bi gelek ferqane xwu kurmancî ra abirîyena la ancî zî miyanê ziwane kurdî de ya.”

F. Müllerî bingeyê cigeyrayîşê fonetîk û morfolojîyê zazakî û kurmancî ser o xwuserî û taybetîyê ziwane kurdî şînasnayî. Vateyê verîn yê eserê xwu de vano “Ziwane kurdî muhtacê eleqeyî yo, gereka caran seke fariskî ra aqîtîyayo nêro dîyayîş. Raşt o ke gelek qanûnê eyê fonetîkî manenê fariskî la kurdî bi hawayêko xwuser aver şîya. Çekuyê ke ziwananê îranî yê bînan de nêmendê miyanê ziwane kurdî de tay estê.” F. Müller semedê ziwansînasîya îranî qîmetêko zêde dano cigeyrayîşê ziwane kurdî û vano “Eger ma fonetîk, vurîyayîş û virazîyayîşê çekuyanê ziwane kurdî tam fam nêkerin do roşinkerdişê ziwananê îranî tamam nêbo.”

Albert von Le Coqî serra 1902 de Şam de metnê zazakî yê şîveyê mintîqeyê Kosî nuştê. Merdimo ke fekê ci ra metin nušto, Çermûg ra Umerê Elî yo. Le Coqî enê metnî di beşan de bi nameyê *Kurdische Texte*

weşanayê.¹⁶ Beşo yewin bi alfabeya erebî-farisî tenya serebût ê. Qismo diyin hîna dewlemend o, tede di hîkayeyê dergî û sanikêk estê ke kurmancî ra tadayê (r. 63-67). Enê mentî seba almankî tercume nêbiyê. Nînan ra teber, fiqra (r. 60), çar fiqrayê ke tirkî ra ameyê tadayiş (r. 70), 357 çekuyê karanê ciyayan (r. 72-94) û yew lîsteya qiceke ya çekuyan (r. 105-115) tede estê. Beşê hîrêyin ke ganî tede tercume û îlaweyê ferhengî bibiyêne nêweşanîyayo. Metnê zazakî û metnê kurmancî heme bi transkrîpsiyonê latînî neqil biyê. Merdimî rê weş yenê. Ena babete de merdim nêşkeno vateyê Karl Hadankî ke vano “metnê Le Coqî bêfayde yê” raşt bivîno. Kêmanîya metnanê Le Cokî tenya ena ya ke zafê çekuyanê xwuseran pê ra beste nuştê.

Cigeyrayişê zazakî yê bineyke baş, îranologo alman Karl Hadankî kerdo. Ey eserê xwu yê bi nameyê *Mundarten der Zaza, Hauptsachlich aus Siwêrek und Kor* ke bingeyê metnanê Oskar Mannî û tayê metnanê P. Lerch û A. von Le Coqî ser o pê ardbi, serra 1932 de weşana. Karl Hadank derheqê eserê xwu de vano “Estbiyayişê hîrê eseranê derheqê zazakî de ke xebera kerdoxê înan P. Lerch, A. von Le Coq û O. Mannî yewbînan ra çinê biya, qaso ke minkun o, semedê têvernayiş, şîrovekerdiş û tesbîtkerdişî rayir akenê ke ma taybetîyanê enê ziwani nîşan bidin.” (r. 13)

Eserê Karl Hadankî bi vateyo verîn (r. 1-16) dest pê keno. Nuşttox dima namekerdiş û xwunamekerdişê şarî û ziwani zazakî û dimilkî, cayo ke tede zazakî destpêkê seserra 20. de qisey bena, tarîxê cigeyrayişanê zazakî, xwu miyan de têvernayişê fekanê zazakî û miyanê ziwananê newe yê îranî de cayê zazakî ser o vindeno (r. 17-32). Nuşttox badê pey, bala xwu dano têvernayişê zazakî û kurmancî, zazakî û goranî, zazakî û osetî, zazakî û peraçî, zazakî û ormûrî, zazakî û peştûyî ser. Badê pey zî, nuşttox

---

¹⁶ Albert von Le Coq, *Kurdischen Texten*, Berlin, 1903

vîyareno cigeyrayişê eleqeyê zazakî bi ziwananê teberê îranî ser (r. 32-38). Enê qismî de, bala xwu dano çekuyanê erebî, armenkî, yûnankî û tirkî ser ke dekwetê miyanê zazakî.

Qismo bîn zî, di leteyê xwuser ê: Zazakîya mintîqeyê Sêwreke û zazakîya mintîqeyê Kurî. Leteyo verîn de morfolojîyê fonekîte zazakî yeno şîrovekerdiş (r. 46-145). Leteyo diyin de, hîna zaf bala xwu dano vurîyayişê nameyan ser (r. 54-65).

Bi hawayêko pêroyî cigeyrayişê Karl Hadankî tesîrêko baş verdeno. Reya verîne ey bi kilmekî fonetîk, morfolojî û leksîkê di fekanê sereke yê zazakî şîrove kerdê. Raşt a ke tayê şîrove yê ci subjektîf ê, la gereka merdim heqê keda ey bido ke zanyaranê rojawanî ra reya verîne ey bala xwu daya tesnîfê cinsî û tewirê karanê transîtîv yê demê vîyarteyî yê diyalekta zazakî ser.

La gereka bêro vatiş ke Karl Hadank sey ziwaneke xwuserî ewnîyeno zazakî ra neke sey diyalekta ziwane kurdî. Labelê nêşkeno miyanê grûba ziwananê îranî de zazakî rê cayêk peyda bikero. Coka vateyê verîn yê cigeyrayişê xwu de zêde ra bala xwu dano enê persî ser. Seba ke bingeyê vateyê Oskar Mannî ke vato “zazakî kurdî nîya” ser o xebitîyeno, coka nêşkeno yewna çî vajo. Karl Hadank ena babete de vano “Oskar Mann ziwansinaso alman o verîn bi ke serra 1909 de derheqê tesnîfkerdişê ke zazakî kurdî nîya, Medî ya de nuşt. Vano “Bi hawayo ke hetanî nika ameyo vatiş, zazakî diyalekta kurdî nîya.” Karl Hadank ancî semedê xurtkerdişê ena bawerî, Oskar Mannî ra neqil keno vano “Ma do tiya ra pey cad bikerin ke enê fikrê xwu îsbat bikin. Seke P. Lerchî û Le Coqî kerdo, têvernayiş de ez do kurdîya rojawanî bigêrî dest. Kurdîya rojhelatî zazakî ra hîna dûrî ya.”(r. 19)

Labelê gereka bêro vatiş ke Karl Hadank nêşkayo îdîaya xwu rê yew binge peyda bikero. Derheqê tezê xwu de, têvernayîşê zazakî û kurmancî yê gerokan û zanyaran ra çiyê ke neqil kerdê zî tede, tenya eşkayo şeş rîpelî binusno (r. 18-24). Karl Hadank semedê îsbatkerdişê tezê xwu yê ke vano “zazakî kurdî nîya”, fonetîk û morfolojîyê zazakî û kurmancî ra tenya çend nimûneyan dano têver. Labelê nimûneyê ke o nîşan dano hende tay ê, coka zaf zehmet o ke merdim bieşko pê înan yewîtî yan ciyatîya fonetîk, morfolojî û leksîkê kurmancî û zazakî de bibo wayirê qenatekê asgarî. Karl Hadank cigeyrayîşê xwu de tu muqeyeseyêk nêkeno.

Derheqê zazayan de tayê malumatê etnografîkî, cografîkî, tarîxî û ziwanzinasî eseranê Celadet Bedirxan, Nûrî Dêrsimî, Kemal Badıllı û tayê bînan de zî estê.

Siyasetmedar, ziwanzan û edebîyatzano namdaro kurd Celadet Bedirxan, serra 1933 de Şam de *Mewlûda Nebî* yê Usman Efendîyê Babijî bi diyalekta zazakîya mintîqeyê Sêwreke weşaneno. Celadet Bedirxan vateyê verîn yê enê eserî de derheqê zazakî de tayê malumatan dano. Ziwane kurdî hîrê qismê sereke yê bakur, başûr û dimilkî ser o teqşim keno û vano “Zaraveyanê bakurî ra vanê kurmancî, tede fekê ciyayî estê ke yewşewetî û ciyatîya diyalektanê kurdî anê verê çimî. Diyalektê başûrî sey babanî û lûrî ciya benê.”¹⁷

Celadet Alî Bedirxan vano “Ena zarava ziwane kurdanê dimilî yan zî zazayan o. Kurdê dimilî Welatê Corînî, rojawanê enê welatî de ronîşte yê. Zafane kurmancan dir piya yê û kişta zaravaya xwu de kurmancî zî zanê. Goreyo ke mi eşnawit lehçeya dimilkî de zî çend birrî estê, la binge de enê birrî didi yê. Miyanê enê her di birran de veng û qaydeyan de ferqê

---

¹⁷ Celadet Bedirxan, *Mewlûda Nebî*, Şam, 1933, r. 11-14

eşkerayî asenê. Vengan de, fekê Sêwreke de herfa **J** qasê kurmancî çinê bo zî, tayê çekuyan de yena dîyayiş. La dimilîyanê bînan de, sey fekê Paliyî, **J** bin ra çinê yo û cayê ey de **Z** yan **C** esto. Zaravayê dimilkî de çekuyê her zaravaya kurdî yenê dîyayiş; kurmancî, babakurdî, hewramî ûêb. Ena zarava de **V** esto û zaf o, beno ke kurmancî ra vêşêr zî. La tayê çekuyan de eno **V** sey babakurdan bi **W** vurîyayo û herinda **av** û **şev** de **aw** û **şew** vanê.”

Nûrî Dêrsimî eserê xwu yê bi nameyê *Kürdistan Tarihinde Dersim* de ke bi tirkî nuştö, derheqê kurdanê zazayan yê mintîqeyê Dêrsimî de malumatanê balkêşan dano.¹⁸ Nûrî Dêrsimî derheqê zıwanê kurdanê Dêrsimî de vano zıwanê qıseykerdişî yê kurdanê Dêrsimî zıwanê kurdî yo. Qismêkê kurdanê Dêrsimî bi kurmancî qısmo bîn zî bi zazakî qısey keno. Zıwanê Dêrsimijan yê peywendî o pêroyî zazakî nîyo, beno ke o zıwanê kurdî û pank bo ke tede çekuyê xerîbî çin ê. Zıwanê kurdanê Dêrsimî diyalektê kurdî yê.” Dima îşaret keno vano “Zazakî xisûsîyetê zıwanê arî yê sereke xwu de muhafeze kerdê û beno ke zıwanê Medya ra ameyo.” (r. 21)

Kemal Badıllı nuştıyê xwu yê bi nameyê *Kurd û Zımanê Kurdî* ke kovara *Deng* de weşanayo, zıwanê kurdî çar diyalektan ser o teqşım keno: Lûrî, Goranî, Kelhûrî, Kurmancî. Kemal Badıllı hewramî û zazakî (dimilkî) dekeno miyanê grûba goranî. Derheqê zazayanê ke Tirkîya de ciwîyenê de vano “Zazayî kird ê, kurmancî kirdasî yê.” Dima vano di şaxê zımanê zazakî estê: Zazayê kirmancî û zazayê dimilî.¹⁹

Zanyaro namdaro kurd Tewfîq Wehbî Şemaya Tesnîfkerdişê Zarava û Fekanê Kurdî de, diyalekta zazakî kışta goranî de ronaya. Bi eno qeyde

---

¹⁸ Nûrî Dêrsimî, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Halep, 1952

¹⁹ Deng, *Siyasal ve Kültürel Dergi*, İstanbul, 1963, r. 5-6

ey nîzdîbiyayişê înan diyar kerdo.²⁰ Meqaleya xwu ya bi nameyê “Peydabûna Kurdan û Zimanê Wan” de ke tede îdîayanê xeletan yê D. N. MacKenzie yê derheqê peydabiyayişê kurdan û zîwanê înan de rexne keno, Tewfîq Wehbî tesnîfkerdişê MacKenzie yê diyalektanê kurdî pûç keno û tesnîfkerdişê Kemal Badıllı qebûl keno ke zazakî miyanê kurdî de ya.²¹

Celadet Bedirxan û Loger Lescot xebata gelek ercaya û balkêşe ya gramerê zaravaya kurmançî ya kurdî de semedê şîrovekerdişê çekuyan û tewirê înan zaf cayan de zazakî sey yew diyalekta kurdî vînenê û zazakî ra nimûneyan danê.²²

Ez wazena tiya de derheqê gramerê ke cor nameyê ci viyart tayê çî vajî. Eno eser miyanê eseranê nuştoxanê xerîban de o tewr baş o ke tarîxê cigeyrayiş û şîrovekerdişê tewirê gramerî, diyarkerdişê kategorîyê halan, rast û tewênayişî, hûmarnameyî, cinsîyet, ancî şîrovekerdişê demê vîyarteyî de formê karanê transîtîvan ameyo nuştiş. Peynî de, gereka ma vajin ke enê serranê peyînan de Rûsya de çend nuştayê qijekî derheqê zazakî de ameyê weşanayiş. Tezê mi “Zazakî de tesnîfkerdişê objektan seba karanê transîtîvan” û meqaleya mi “Zazakî de kategorîya cinsî û tesnîfkerdişê objektan seba karanê transîtîvan”.²³ Ancî meqaleya M. Xemoyanî “Derheqê tarîxê cigeyrayişanê zazakî de.”²⁴

Ma enê tarîxçeyê cigeyrişê zazakî de, derheqê zazakî de bawerîyanê yewbînan ra ciya vînenê. Tayê zanyarî, ma vajin X. Abovyan, P. Lerch, V. Ştreker, Le Coq, F. Müller, C. Bedirxan, N. Dêrsimî, K. Badıllı û tayê bîni

---

²⁰ H. E. Taufiq Wahby, Roc. Skulptures in Gunduk Cava, Baghdad, 1951

²¹ The Magazine “Kurdistan” of KKSE, N II, r. 33-35

²² Emir Djaladet Bedir Khan et Rojer Lescot, Grammaire Kurd, paris, 1970

²³ Tezisi Dokladov “Problemi Sravnitel'nogo Uzuçenya Indo-Europeskix Yazikov. Ins. Yazikoznania ANSSSR 1970

²⁴ Cb. Voprosi Frazeologi Stilistiki i Gramaticeskogo Stroyo Vostocnix Yazikov. Samarkand, 1972, r. 69-79

zazakî grûba goranî ser o hesibnenê. O. Mann, B. Soan, K. Hadank, D. MacKenzie û tayê bînî zî zazakî sey diyalekta kurdî nêvînenê la seba îsbatkerdişê ena bawerîya xwu zî yew delîlo sehîh nêanê. Enê fikrê ciyayî enê ra peyda benê ke, raşt a, heta ewro gelek metnê fekanê mintîqeyanê ciyayan ameyê weşanayiş la sazûmanîya zazakî ya gramerî, fonetîk û leksîkê aye zaf kêmi ameyê wekenitiş.

F. Müllerî bingeyê metnanê P. Lerchî ser o fekê mintîqeyê Paliyî û Mûşî ser o nuştayêko kilmek yê gramerî nušto. Karl Hadankî metnê Oskar Mannî ke serranê 1901-1903 de fekê mintîqeyê Sêwreke û Kurî ra arêdaybî weşanayî û nînan ser o derheqê gramerî û qismêko muhîm yê çekuyan ser o nušto. La enê her di zanyarî zî nêşkayê miyanê ziwananê îranî de zazakî rê yew ca bivînê.

F. Müller û Karl Hadankî waşt o yewîya sazûmanîya gramerê kurmançî û zazakî bimusê la nêresayî waştişê xwu, çimkî hema qeydeyê sereke yê gramerê ziwane kurdî bi xwu tesbît nêbibî. Cigeyrayişê têvernayişê kategorîyê gramerê zazakî bi kurmançî, yan tenya yew het ra biyê yan zî qet nêameyê kerdiş. La eke ma bêrin meqaleyanê zanyaranê Sovyetan yê derheqê zazakî ser, înan tenya çend persan de kurmançî û zazakî daya têver. Coka V. S. Rastorguyeva û D. I. Edelman mecbûr mendê ke monogrofiya xwu ya balkêşe ya derheqê cigeyrayişanê ziwananê îranî yê tarîxî-tîpolojî de, derheqê formanê gramerê zazakî de vajê “Çi heyf ke ma nêşkenê tiya formanê îzafeyî yê zazakî tam analîz bikin, çimkî ena diyalekte ser o bi hawayêko pêroyî hema cigeyrayişî kêmi yê, hema zafê qaydeyê ci roşin nêbiyê.”²⁵

Eno cigeyrayiş de ma dayo xwu ver ke enê venganeyê pêroyî yê Îranolojî û bi taybetî yê Kurdolojî dekerin.

---

²⁵ Opit Istoriko-Tipologiceskogo Issledovania Iranskix Yazikov, Moscow, t. I, 1975, r. 172